

Kandidaatintyö
Tuukka Niemi

KALLIOON HAKATTU

KIVIMUURIT HELSINGIN ITÄISEN KANTAKAUPUNGIN KATUKUVASSA

AALTO-YLIOPISTO

Taiteiden ja suunnittelun korkeakoulu
Maisema-arkkitehtuurin koulutusohjelma

15.5.2023

Etukansi: Pengerkatu, Torkkelinmäki
Takakansi: Lemuntie, Vallila
(Kuvat: Tuukka Niemi, huhtikuu 2023)

Tekijä Tuukka Niemi

Työn nimi Kallioon hakattu – Kivimuurit Helsingin itäisen kantakaupungin katukuvassa

Laitos Arkkitehtuurin laitos

Koulutusohjelma Maisema-arkkitehtuuri

Vastuupettaja Meri Mannerla-Magnusson

Ohjaaja Aada Taipale

Vuosi 2023

Sivumäärä 86

Kieli Suomi

Tiivistelmä

Helsingin kantakaupungin katutilassa esiintyvät korkeat luonnonkivimuurit ovat helposti huomaamaton ja myös kirjallisuudessa vähälle huomiolle jäänyt osa Helsingin historiallista rakennettua ympäristöä. Erityisen tiheästi muurirakennelmia esiintyy itäisessä kantakaupungissa: yhtäältä alueen poikkeuksellisen kallioinen ja vaihteleva topografia, ja toisaalta 1900-luvun alun asemakaavat ovat vaatineet korkeita tukimuureja, joilla katuja on pengerrytetty. Niin ikään 1900-luvun alussa toteutetut muurirakennelmat ovat paikoin hyvin korkeita ja siten vahvasti katukuvaa määrittäviä tekijöitä. Muurien suuruuden ja toisaalta huomaamattomuuden vuoksi ei välttämättä tiedosteta, kuinka merkittävä vaikutus niillä voi olla myös koettuun ympäristöön.

Tutkielman tavoitteena oli tarkastella, millainen historiallinen ja katukuvallinen merkitys 1900-luvun alussa toteutetuilla muurirakennelmilla on Helsingin itäisessä kantakaupungissa. Historiallista merkitystä käsiteltiin selvittämällä muurien tarkoituksperää ja alueellisen runsauden syitä, joihin pureuduttiin historiakatsauksessa. Katukuvallista merkitystä pohdittiin paikan kokemisen näkökulmasta, hyödyntäen erityisesti paikan hengen (*genius loci*) käsitettä ja teoriaa. Osana tutkielmaa oli myös tutkimusalueen katukuvassa esiintyvien kivimuurien dokumentointi valokuvin.

Helsingin itäisen kantakaupungin katukuvassa esiintyviä kivimuureja voi pitää alueen havaittavaa ainutlaatuisuutta ja paikan henkeä vahvistavina tekijöinä. Tätä selittävät muurien eri ominaisuudet: ensinnäkin muurit voidaan nähdä historiallisina dokumentteina. Ne kertovat Helsingin rakentumisen ja asemakaavoituksen historiasta sekä esiteollisesta maisemarakentamisesta. Toiseksi kivimuureja määrittää vahvasti niiden paikalliseen maantieteeseen ja geologiaan liittyvä materiaali eli graniitti. Kolmanneksi muurit vaihtelevat katu ympäristön tilallisuutta ja toimivat erilaisina kaupunkiympäristön hahmottamista helpottavina alueellisina reunoina.

Tutkielma osoittaa, että Helsingin itäisen kantakaupungin kivimuurien suhteellisen heikosti dokumentoitua historiaa olisi syytä valaista jatkossa. Myös ympäristön kokemisen kannalta aiheeseen voisi syventyä perusteellisemmin. Tutkielman pohjalta voisi jatkossa toteuttaa esimerkiksi asukaskyselyn, joka tarkentaisi, kuinka katu ympäristössä esiintyvät korkeat kivimuurirakennelmat vaikuttavat katutilojen ja ympäristön koettuun viihtyisyyteen, jännittävyteen, tunnistettavuuteen, merkityksellisyysyteen tai muuhun.

Avainsanat Helsingin historia, luonnonkivimuurit, pengerrykset, kaupunkikuva, katukuva, genius loci

Sisällysluettelo

1	Johdanto	3
2	Kivimuurien kohoaminen Helsingin itäiseen kantakaupunkiin 1900-luvun alussa	7
3	Kivimuurit Helsingin itäisen kantakaupungin nykyisessä katukuvassa	14
3.1	Pengerkatu	16
3.2	Aadolfinkatu	24
3.3	Vilhonvuori	30
3.4	Kaarlenkatu	36
3.5	Porvoonkatu	40
3.6	Hämeentien silta	46
3.7	Sturenkadun silta	50
3.8	Lemuntie	58
3.9	Tenhonkuja	64
3.10	Kolmas linja	68
3.11	Muut kivimuurit	72
4	Kivimuurit osana Helsingin itäisen kantakaupungin tilallista identiteettiä ja paikan henkeä	77
5	Yhteenveto	82
	Lähteet	84

1 | Johdanto

Helsingin kantakaupunki on rakennettu poikkeuksellisen kallioiselle maaperälle, mistä johtuvia rakentamisen haasteita harmitteli aikoinaan jo Carl Ludwig Engel (Konttinen 2016). Tämä näkyy selkeästi Helsingin kartassa 1700-luvun lopulta (kuva 1). Vielä tänä päivänäkin kallioinen maaperä on olennainen osa Helsingin kantakaupungin kaupunkikuvaa: avokalliot näyttäytyvät monessa paikkaa osana alueen puistoja ja virkistysalueita. Vähemmälle huomiolle jäävät kallioista hakatut korkeat luonnonkimuurit, jotka esiintyvät monin paikoin Helsingin vanhimmilla alueilla katupengerryksinä ja -reunustoina tai maastoa tasaavina ja porrastavina rakennelmina. Tässä kandidaatintyössä muurirakennelmiin pureudutaan osana Helsingin itäisen kantakaupungin nykyistä katukuvaa ja -ympäristöä.

Aihe on osin arkkitehti ja taiteilija-professori Juha Ilosen tieto- ja valokuvakirjan *Toinen Helsinki* innoittama. Teokseensa Ilonen on kuvannut niin sanotusti näkymätöntä rakennettua Helsinkiä kantakaupungin sisäpihoilta. Valokuvien ohella Ilonen tarkastelee myös sitä, miksi pihat ovat tietyissä kortteleissa sellaisia kuin ne ovat: vastauksen hän löytää muun muassa vanhoista asemakaavoista ja rakennusmääräyksistä. (Ilonen 1994.) Helsingin katutilassa esiintyvät kivimuurit ovat niin ikään helposti

huomaamaton ja myös kirjallisuudessa vähälle huomiolle jäänyt osa Helsingin historiallista rakennettua ympäristöä.

Kivimuureista löytyvän tiedon vähäisyys todettiin hiljattain jopa Helsingin Sanomien artikkelissa *Torkkelinmäen kivimuurit ovat alkeellisissa oloissa tehty ”uskomaton taidonnäyte” – Niiden salaperäisistä tekijöistä ei kuitenkaan tiedetä mitään* (Varmavuori 2020). Vähäisen tiedon lisäksi muurit ovat tärkeä tutkimuksen kohde siksi, että ne kertovat maisemarakentamisen historiasta ja edustavat alan esiteollisia teknisiä ratkaisuja. Ne ovat myös olennaisesti kytköksissä Helsingin kaupunkisuunnittelun historiaan ja historialliseen asemakaavoitukseen, ja ne ovat osa kortteli-kaupungin rakentumisen tarinaa.

Joillain Helsingin alueilla kivimuureja esiintyy erityisen tiheästi, ja ne ovat paikoin hyvin korkeita ja siten vahvasti katukuvaa määrittäviä tekijöitä. Muurien suuruuden ja toisaalta huomaamattomuuden vuoksi ei välttämättä tiedosteta, kuinka merkittävä vaikutus niillä voi olla myös koettuun ympäristöön. Maisematutkimuksessa sekä arkkitehtuurin teoriassa paikalle ominaisia piirteitä tarkastellaan usein osana jotain käsitettä, jolla viitataan juuri siihen, miten paikka on yleisesti koettavissa. Käsitteitä ovat muun muassa tilallinen identiteetti (*spatial identity*) maiseman identiteetti (*landscape identity*), maiseman luonne (*landscape character*) ja paikan henki (*spirit of place/genius loci*) (Tveit, Ode & Fry 2006). Käsitteiden käytössä on eroja,

liittyen esimerkiksi tarkasteltuun mittakaavaan, mutta ainakin jossain määrin jokaisella tarkoitetaan paikan havaittavaa ainutlaatuisuutta.

Tässä tutkielmassa pohditaan Helsingin katu-ympäristössä esiintyvien luonnonkivimuurien roolia osana ympäristöjensä havaittavaa tai koettua ainutlaatuisuutta. Aihetta tarkastellaan hyödyntäen erityisesti paikan hengen (*genius loci*) käsitettä, jolla viitataan erityisesti tilan fyysisten elementtien muodostamaan paikan tunnelmaan tai luonteeseen (Forss 2007, s. 110). Tavoitteena on tämän myötä luoda käsitys siitä, minkälainen katukuvallinen ja tilallinen merkitys kivimuureilla voi olla. Tutkimuskohde on rajattu katutilassa esiintyviin yli kahden metrin korkuisiin luonnonkivimuureihin, jotka on rakennettu 1900-luvun alkupuolella. Aihe ei siis käsitä esimerkiksi yksityisillä piha-alueille esiintyviä muurirakennelmia.

Tutkimuksen aluerajaus on Helsingin *itäinen kantakaupunki*, joka terminä esiintyy aika-ajoin kirjallisuudessa sekä uutislähteissä (Laitinen & Saarinen 2017). Yleisesti sillä tarkoitetaan Kallion, Sörnäisten, Alppiharjun, Vallilan ja Hermannin kaupunginosia. Tutkimusalue on rajattu juuri näihin kaupunginosiin. Vaikka muureja esiintyy ympäri kantakaupunkia, on niiden määrä ja näkyvyys erityisen suuri Kalliossa ja muissa itäisen kantakaupungin kaupunginosissa. Kaupunginosa luonnehtiikin se, että ne on rakennettu hyvin kallioiselle ja topografialtaan vaihtelevalle maalle. Niitä yhdistää myös monet muut tekijät: ne on alun

perin mielletty pääosin työläiskaupunginosiksi, ne sisältävät runsaasti ennen sotia valmistuneita kivitaloja, ja ne on rakennettu varsin tiiviisti.

Tutkimuskysymykseen paneudutaan kirjallisuuskatsausta sekä maastokäyntejä ja niiden aikana otettuja havainnollistavia valokuvia hyödyntäen. Kuvat eivät toimi varsinaisesti analyysin kohteena, vaan niiden tarkoitus on tukea maastokäynnin johtopäätöksiä ja samalla dokumentoida Helsingin itäisen kantakaupungin kivimuureja. Valokuvien on tarkoitus myös auttaa lukijaa hahmottamaan, millaisia muurit ovat ja miten ne esiintyvät visuaalisesti ja mittakaavallisesti eri sijainneissa. Näin tutkielman pohdinta muurien paikallisesta ja katukuvallisesta merkityksestä avautuu lukijalle paremmin.

Katsaus koostuu sekä historiallisesta että teoreettisesta osuudesta. Historiallinen osuus käsitellään tutkielman seuraavassa luvussa "Kivimuurien kohoaminen Helsingin itäiseen kantakaupunkiin 1900-luvun alussa", jossa perehdytään tutkimusalueen kivimuurien historiaan sekä niiden runsauden syihin: mitä niillä on pyritty saavuttamaan? Nämä aiheet ovat tutkielman kannalta tärkeitä, sillä kivimuurien koettu merkitys on väistämättä sidoksissa niiden historiaan. Aineistona käytetään historiallisia lähteitä kuten vanhoja karttoja, asemakaavoja ja valokuvia, sekä alueen paikallishistoriaa käsitteleviä ympäristöselvityksiä ja muita teoksia.

Kolmannessa luvussa "Kivimuurit Helsingin itäisen kantakaupungin nykyisessä katukuvassa" esitellään työtä varten koottu valokuva-aineisto

muureista ja niiden nykytilasta ja -ympäristöstä. Valokuvaus on toteutettu huhti-toukokuussa 2023 muureille tehtyjen maastokäyntien yhteydessä. Valokuvissa muurit on pyritty esittämään suhteessa niiden ympäristölliseen kontekstiin kuten katuun, puistikkoon tai ympäröiviin rakennuksiin. Valokuvia täydennetään tekstillä, jossa kohteita on tulkittu muun muassa mittakaavan, tarkoituksen sekä ympäröivän miljööseen mukaan. Kolmas luku sisältää myös tutkimusalueen muurien kartografisen koonnin.

Neljäs luku "Kivimuurit osana Helsingin itäisen kantakaupungin tilallista identiteettiä ja paikan henkeä" sisältää tutkielman teoreettisen kirjallisuus-katsauksen ja pohdinnan, jonka avulla tutkimus-kysymykseen vastataan. Luvussa pohditaan, miten paikan hengen käsitteellä ja muilla paikan kokemista koskevilla teorioilla voidaan tulkita kivimuurien katukuvallista merkitystä. Lopuksi viidenteen lukuun kootaan tutkielman johtopäätökset, rajoitteet sekä mahdollisia jatkotutkimusehdotuksia.

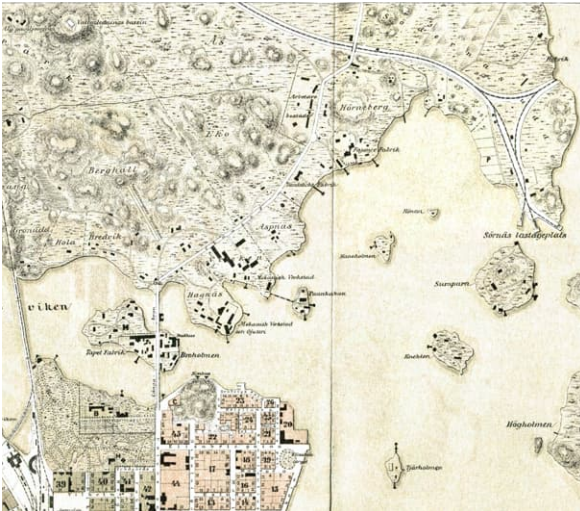

1. Kartta Helsingin niemestä vuodelta 1776. Tulevan itäisen kantakaupungin alue näytetty kartan kalliisimpana ja topografialtaan vaihtelevimpana. (Alueen sijainti on merkitty karttaan valkoisella ympyrällä.)

2

Kivimuurien kohoaminen Helsingin itäiseen kanta- kaupunkiin 1900-luvun alussa

2

Kun katsoo Helsingin karttaa vuodelta 1876, näyttäytyy nykyinen itäinen kantakaupunki vielä lähes täysin rakentamattomana. Alueet ovat maaseutua (eivät siis edes varsinaista esikaupunkia), jossa on hajanaisesti muutamia huviloita ja teitä (kuva 2). Alueen etelälaidassa kulkee Itäinen Viertotie, nykyinen Hämeentie. Alue on topografialtaan vaihtelevaa maastoa, jonka korkeimmat kohdat erottuvat kalliolakeina alueen eri osissa. Nämä ovat nykyisin paikkoja, joille on rakennettu helsinkiläisille tuttuja kohteita: Kallion kirkko, Linnanmäki, Torkkelinmäki, Aleksis Kiven koulu, Katri Valan puisto ja Vallilan teollisuusalue.

3

Vuoteen 1900 mennessä Itäisen Viertotien varrelle oli muodostunut laaja tehdasvyöhyke. Teollisuuden laajentuessa tien toisella puolella oleville Kallion alueille oli alkanut rakentua hyvin nopeasti tiiviitä asuinkortteleita joissa asui pääosin työläisperheitä. (Waris 2016.) Vuoden 1896 kartasta ilmenee, kuinka nopeasti kehitys oli tapahtunut vain 20 vuodessa (kuva 3). Vaikka kivitalojakin rakennettiin, olivat laajentuvat asuinalueet pitkälti puutalokortteleista muodostunutta ruutukaupunkia. Tämä näkyy Signe Branderin valokuvasta vuodelta 1912, joka on

4

otettu vastavalmistuneen Kallion kirkon tornista (kuva 4). Muista Branderin samalta ajalta olevista kuvista näkee myös, kuinka kallioiselle maalle tulevaa itäistä kantakaupunkia rakennettiin (kuvat 5 ja 6).

Kuvissa näkyvät alueet rakennettiin lopulta aika pitkälti Bertel Jungin vuonna 1901 piirtämän asemakaavan pohjalta (kuva 7). Asemakaavassa voidaan nähdä piirteitä Engelin tyylisestä ruutukaava-ajattelusta, erityisesti eteläisten kortteleiden ja niin kutsuttujen ”linjojen” kohdalla. Nämä ovat toisaalta alueen vanhimpia kortteleita, jotka näkyvät jo kuvan 2 kartassa vuodelta 1876 (karttaan on myös merkitty himmeämmällä värillä samanlaista ruutukaavaa, joka ei toteutunut.)

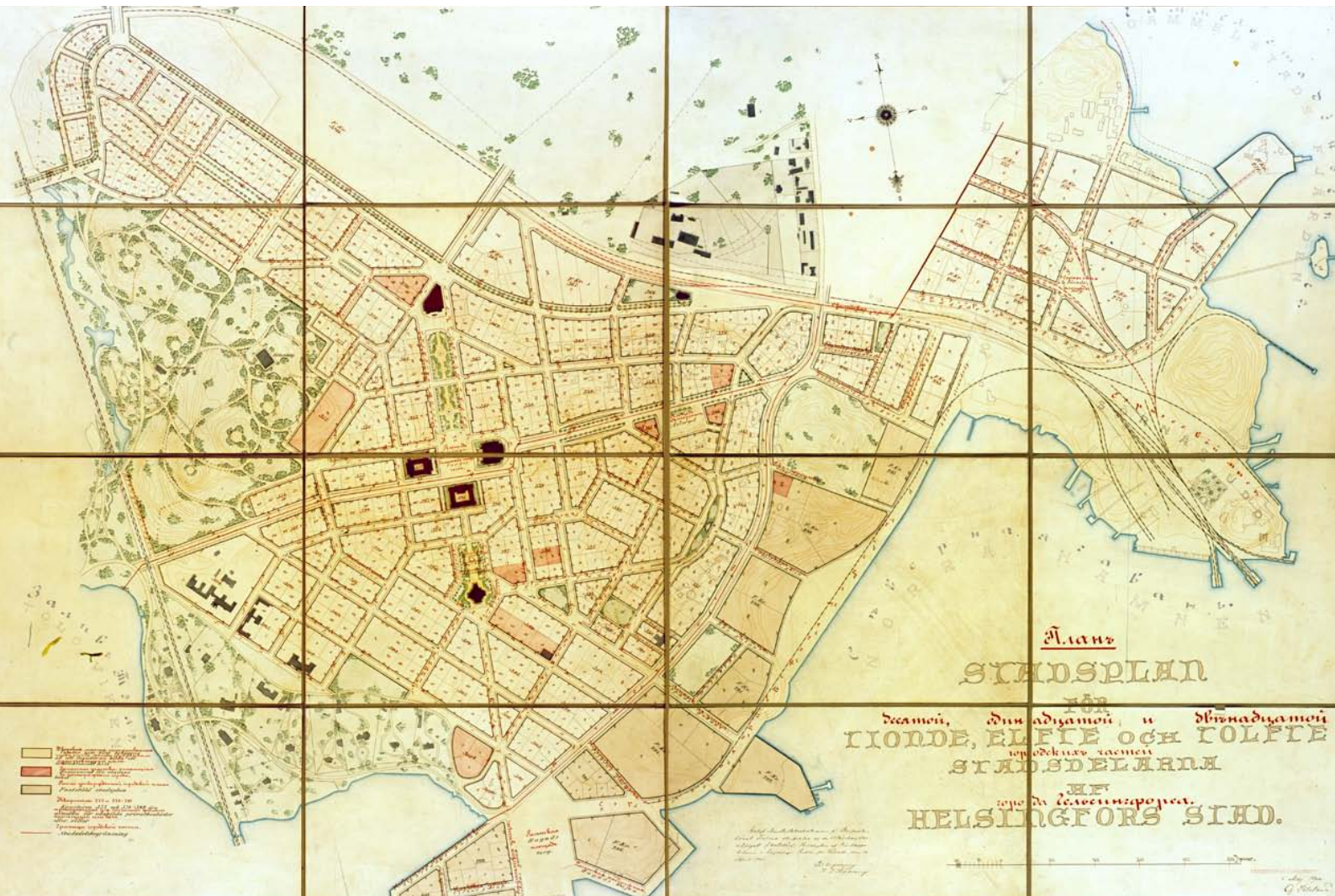
5

Paikoin vuoden 1901 asemakaavassa on kuitenkin ruutukaavasta selkeästi poikkeavia ratkaisuja: erityisesti liki 30 metrin korkeusvaihtelujen Torkkelinmäki, jossa piirretyt korttelit ovat vaihtelevan muotoisia ja kadut paikoin kaarevia. Näiden piirteiden voi arvella juontavan juurensa itävaltalaisen Camillo Sitten vuonna 1889 esittelemästä asemakaavaopista kerrotaan saaneen 1900-luvun lopulla vastakaikua myös suomalaisilta asemakaava-arkkitehdeilta (Ilonen 1994, s. 176). Sitte (2001) kehotti luomaan vaihtelevia katutiloja ja tilasarjoja, jotka jäljittelevät osin maastonmuotoja.

6

Kaarevan, korkeiden kivimuurien reu-nustaman Pengerkadun linjaus toteutui kuta-kuinkin asemakaavan mukaisesti. Muuten Torkkelinmäki rakentui lopulta asemakaavasta

7. Bertel Jungin asemakaava vuodelta 1901. Eteläisten "linjojen" vanhat korttelit ovat ainoaa selkeää ruutukaavaa: muualla näkyy merkkejä Camillo Sitten opeista: maaston muotojen selkeää huomioimista, kaartuvia katuja sekä kortteleiden väleihin muodostuvia pieniä aukioita.

selvästi poiketen siksi, että kallion louhiminen vuoden 1901 kaavan vaatimalla tavalla oli todettu liian vaativaksi. Bertel Jungin yhdessä Birger Brunilan kanssa vuonna 1912 tekemän asemakaavan muutoksessa, jonka pohjalta alue toteutettiin 1920-luvulla, alueelle piirrettiin enemmän puistikkoja. Toisaalta kaarevia katuja oli toteutetussa uudistetussa kaavassa entistä enemmän: ne on sovitettu selkeämmin maastonmutoihin hyödyntäen erilaisia kivipengerryksiä. (Varmavuori 2020.)

Herää kysymys, voidaanko Jungin asemakaavojen pohjalta toteutetun Torkkelinmäen muurirakennelmia pitää erityisen selkeästi osana 1900-luvun alun sitteläistä asemakaavaestetiikkaa. Tähän viittaavat muun muassa Franzenin puistikon kaartelevat kivimuurit ja portaat, jotka polveilevat yhteisessä rytmissä ympäröivien rakennusten kanssa. Vastaavia ilmeisen selkeästi estetiikka edellä toteutettuja muurirakennelmia itäisestä kantakaupungista löytyy muun muassa nykyisen Katri Valan puiston edustalta. Puiston monumentaaliset portaat on yhdistetty 1920-luvun kaupunkipuistoestetiikkaan (Häyrynen 1994, s. 155).

Helsingin itäisen kantakaupungin muurit ovat muutenkin monin paikoin rakennettu vuoden 1901 asemakaavan osoittamien katulinjausten mukaisesti. Näitä ovat muun muassa osa niistä muureista, jotka on pengerretty rautateiden vaatimien kuilujen varsia. Esimerkiksi vuonna Teollisuuskadulla kulkeneiden rautateiden varsilla näkyy korkeat muurit, jotka

on ilmeisesti rakennettu yhdessä Sturenkadun sillan kanssa (kuva 8). Näitä muureja voikin pitää jonkinlaisena seurauksena alueen teollistumisen laajentumisesta: väyliä jouduttiin leventämään teollisuuden vaatiessa lisää rautateitä tavarankuljettamiseen.

8. Teollisuuskadun ylittävä Sturenkadun silta 1930-luvulla otetussa valokuvassa. Sillan yhteyteen on rakennettu korkeita kivipenmuureja, joilla rautateiden vaatima maasto on pengerretty. Taustalla näkyy vielä suhteellisen rakentamaton Vallilan teollisuusalue, jonka katuja pengerrettiin niin ikään korkeilla kivimuureilla (ks. luku 3.8).

Kuitenkin toisissa tapauksissa, kuten Kaarlenkadun ja Kolmannen linjan muurien (ks. luvut 3.4 ja 3.10) kohdalla, voi muurien olemassaolon nähdä ikään kuin konkreettisen tarpeena kaavan seurauksena: Paikoissa, jossa kaava ei ole ensisijaisesti välittänyt maastonmuodoista, maastoa on täytynyt muokata kaavaan sopivaksi. Kivimuurit ovat olleet tekninen ratkaisu, jolla

maastoa on pengerrytetty, tuettu ja sopeutettu turvalliseksi ja asutettavaksi korttelikaupungiksi.

Toisaalta kun vertaa Helsingin itäisen kantakaupungin kivimuurien sijaintia (ks. luku 3) vuoden 1901 asemakaavaan, voi huomata, että asemakaava poikkeaa toteutuneesta kaupungista monessa kohtaa juuri muurien sijainneilla. Asiaa saattaa selittää se, että näillä paikoilla kaavan toteuttaminen on osoittautunut liian hankalaksi johtuen kallioisesta maastosta. Seurauksena on ollut tyhjiä kallioisia tontteja, jotka on saatettu kaavoitettu myöhemmin osin sen perusteella, että ympäröivät kadut on voitu pengertää maastonmuotoihin tai kallioperään sopivammin. Torkkelinmäen ohella toinen esimerkki tästä on Aleksis Kiven koulun tontti, jonka ympärille 1930-luvulla rakennetut korkeat kivimuurit eivät noudata vuoden 1901 asemakaavaa. Tontti näkyy Branderin Kallion kirkon tornista ottamassa pohjoissuuntaisessa valokuvassa oikealla (kuva 9). Kuvassa on nähtävissä sittemmin poistettuja, asemakaavan mukaisia katuja.

Kivimuurien rakennusvaiheesta ja -menetelmistä löytyvä tieto on vähäistä. Löydettävissä on kuitenkin joitain valokuvia, joiden perusteella näistä saa mielikuvia: rakentaminen lienee ollut raskasta käsityötä, jossa apuna ovat olleet vaatimattomat nosturit sekä hevosvoima (kuvat 10 ja 11). Vaikuttavaa työssä on myös siinä tarvittu luovuus: kuten Helsingin Sanomien artikkelissa todetaan, muurit ”on hakattu muotoon niin, että muurinpalaset sopivat yhteen lähes saumattomasti” (Varmavuori 2020).

9. Kadunrakentamista Helsingissä Signe Branderin vuonna 1913 ottamassa valokuvassa. Kuvan perusteella kalliota on louhittu, työstetty ja siirretty pitkälti käsityömenetelmillä ja puisilla nosturiviritelmillä.

10. Kadunrakentamista Helsingissä Signe Branderin vuonna 1913 ottamassa valokuvassa. Kuvan perusteella kalliota on louhittu, työstetty ja siirretty pitkälti käsityömenetelmillä ja puisilla nosturiviritelmillä.

11. Eric Sundströmin valokuvassa vuodelta 1929 näkyy Torkkelinmäen alueen sijaitsevien Agricolankadun ja Pengerkadun kivimuurien työmaa.

Seuraavassa luvussa esitettävien muurien yleisilme perustuukin juuri muurausteknikkaan: muurit koostuvat pääosin karkeapintaisista ja monimuotoisista, pääosin 4-6 kulmaisista lohkarekivistä. Osassa muureista näkyy laastisaumat ja osassa ei. Myös toistuvaan ja tasaisempaan muotoon hakattuja muurikiviä löytyy, etenkin porrasrakennelmien yhteydessä. Muurien tunnuspiirteiksi voi laskea myös niiden reunustoille asennetut teräskaitteet, jotka ovat säilyneet useamman muurin kohdalla.

Tässä luvussa käsitellyt alueet muodostavat nykyisin suuren osan siitä, mitä voi tänä päivänä kutsua Helsingin itäiseksi kantakaupungiksi. Vuosikymmenten saatossa alueet ovat monin paikoin muuttaneet ilmetään. Kokonaisia kortteleita on purettu ja uusia asuinalueita on rakennettu muun muassa vanhojen teollisuusalueiden tilalle vielä viime vuosikymmeninä. Tästä syystä kaupunginosat ovat nykyisellään ajallisesti kerroksellisia ja arkkitehtuuriltaan monipuolisia, vaikka niin sanotusti yhtenäisiäkin alueita löytyy, kuten Puu-Vallila tai Torckelinmäki, jotka rakennettiin 1910- ja 1920-luvuilla. (Mustonen 2010).

Kallion puutalokortteleiden korvaaminen kerrostaloilla 1960- ja 1970-luvuilla on huomioitu ja dokumentoitu laajasti (esim. Mäkelä 2022), mutta yli sadan vuoden takaisista kaupunginosista on edelleen runsaasi jälkiä. Huomio kiinnittyy helposti vanhoihin kivitaloihin, jotka suurimmaksi osaksi säilyivät puutalo-

jen väistyessä. Huomion voi kuitenkin kiinnittää muuhunkin kuin arkkitehtuuriin: nykymittapuuhun nähden kapeat kadut ja ruutukaava itsessään ovat asioita, jotka suomalaisessa kontekstissa liitetään juuri vanhojen kaupunginosien ominaisuuksiin (Ilonen, 1994). Toinen asia, joka muistuttaa alueiden yli satavuotiaasta historiasta, ovat tosiaan katukuvassa esiintyvät korkeat kivimuurit.

3 | Kivimuurit Helsingin itäisen kantakaupungin nykyisessä katukuvassa

Tässä luvussa esitellään tutkielmaa varten huhti-toukokuussa 2023 toteutettu Helsingin itäisen kantakaupungin 1900-luvun alussa rakennettujen luonnonkivimuurien dokumentointi. Muurit on jaettu alueellisesti 10 osaan (sekä yhteen pienempien tai katukuvassa huomaamattomampien muurien ryhmään). Jokaista osaa alustetaan valokuvauksen aikana muureista tehdyillä havainnoilla.

Valokuvat on otettu digitaalisella järjestelmäkameralla huhti-toukokuussa 2023. Kaikki kuvat ovat tekijän ottamia. Valokuvattujen muurien sijainti ja muoto on havainnollistettu seuraavan sivun karttakaaviossa.

1 Pengerkatu	4 Kaarlenkatu	7 Sturenkadun silta	10 Kolmas linja
2 Aadolfinkatu	5 Porvoonkatu	8 Lemuntie	11 Muut kivimuurit
3 Vilhonvuori	6 Hämeentien silta	9 Tenhonkuja	— Muurien muoto

3.1 Pengerkatu

Pengerkadun ympäristön muurit ovat Helsingin itäisen kantakaupungin korkeimpia ja laajimpia. Ne sijaitsevat Torkkelinmäen alueen kaakkoislaidalla, jossa ne polveilevat kahtena korkeimmillaan noin viisimetrisinä kaartelevina riveinä. Huomiota herättää myös muurien kaarevuus: ne luovat Pengerkadun kohdalla mutkan, joka katkaisee näkymät ja tekee kattilasta sulkeutuneemman tuntuisen. Muurit tuntuvat muodostavan talorivien kanssa ikään kuin katukuilun. Sieltä katsottuna muurit näyttävät lähes valtavilta, mitä lisää niiden näkyminen ikään kuin kahtena kerroksena. Ylemmän kerroksen muurit reunustavat Pengerpuistoa, jonne on pääsy muurien yhteydessä olevien kiviportaiden kautta.

3.2 Aadolfinkatu

Aadolfinkadun ympäristön muurit sijoittuvat Torkkelinmäen luoteispuolelle. Osa muureista on selkeästi osa Franzenia-rakennukseen liityvää kokonaisuutta. Helsinginkadulta käsin rakennus näkyy kadulta monumentaalisesti nousevan kiviportaikon takana. Muureja voisi kuvailla rakennuksen jalustoiksi. Portaiden yläpäässä muurit rajaavat Aadolfinkatua ennen rakennuksen vierestä aukeavaa, rinteistä Franzéninpuistikkoa. Rinteen yläpuolella puistikkoa rajaa Franzeninkatu, jota reunustaa noin kolmemetrinen pitkä muuri.

3.3 Vilhonvuori

Vilhonvuoren alueen kenties tunnetuinta paikkaa, Katri Valan puistoa, reunustaa korkeat kivimuurit, joiden portaat toimivat ikään kuin porttina puistoon Hämeentien suunnasta tuleville. Myös alueen eteläpuolella on portailla ja lepotasanteilla varustettu kivipengerrys, joka toimii samalla Käenkujan päätteenä. Näilläkin portailla on porttimainen tuntu: ylittäessä portaat saavutaan avarasta Sörnäisten rantatien ympäristöstä tiiviisti rakennetun itäisen kanta-kaupunkiin urbaaniin miljööseen.

Lisäksi alueen pohjoispuolella on pitkiä kivisiä katupengerryksiä Pääskylänrinteen ja Vilhonvuorenkadun ympäristössä.

3.4 Kaarlenkatu

Loivasti pohjoiseen viettävää Kaarlenkatua reunustaa peräti 140 metriä pitkä, noin kolmen metrin korkuinen kivimuuri. Muuri toimii pengerryksenä palolaitoksen tontille, joka on tasaisesti katua korkeammalla.

3.5 Porvoonkatu

1930-luvulla rakennettua Aleksis Kiven koulua ympäröivät muurit ovat pääosin noin kolme metriä korkeita ja esiintyvät näkyvimmin koulun tontin pohjoisilla ja eteläisillä reunoilla. Porvoonkadulla muurit tuntuvat pitkän kadun suljettuna reunana. Sen sijaan Kaarlenkujaa reunustava muuri luo alueelle poikkeuksellisen suojaisen kujamiljöön muurin ja edessä olevan korttelin välille.

3.6 Hämeentien silta

Hämeentien sillan ympäristössä Teollisuuskadun ja Mäkelänkadun risteyksessä kivimuurit ovat korkeita ja leveitä. Ne muodostavat Teollisuuskadusta leveän katukuilun, joka tuntuu kaupungissa jonkinlaiselta alueelliselta reunalta. Kuilussa on alun perin kulkenut teollisuudelle tarkoitettuja rautateitä. Nykyisin se on vilkas kokoojakatu.

3.7 Sturenkadun silta

Nämä kivimuurit ovat niinkään Teollisuuskadun yli kulkevan Sturenkadun sillan yhteydessä. Muurit eroavat edellisistä kuitenkin muun muassa siinä mielessä, että ne säteilevät myös poikittaissuuntaisesti Sturenkadulle. Muurit muodostavat esimerkiksi korkean reunan kadulla sijaitsevan postirakennuksen ja Sturenkadun välille.

Stadin ammattiopisto
Stadin aikuisopisto

OUTLET
OÜV

post

3.9 Lemuntie

Itäisen kantakaupungin teollisuutta laajennettiin Teollisuuskadun pohjoispuolelle Vallilaan 1930- ja 1940-luvuilla teollisuuskortteleita (Livady 2012). Lemuntien ympäristöön rakennettiin samalla korkeat kivipengerrykset: ne ovat Pengerkadun muureja muistuttaen kaksiriviä. Korkeimmillaan muurit ovat peräti kahdeksanmetrisiä: ne kiertävät laajan teolliskorttelin pohjoisreunan muodostaen erilaisia, topografialtaan vaihtelevia katutiloja.

BODY
BUILDING
CLUB FI

BBC

LEONARDO
LEONARDO

LEONARDO
LEONARDO

3.9 Tenhonkuja

Nämä kivimuurit ovat niinkään Teollisuuskadun yli kulkevan Sturenkadun sillan yhteydessä. Muurit eroavat edellisistä kuitenkin muun muassa siinä mielessä, että ne säteilevät myös poikittaissuuntaisesti Sturenkadulle. Muurit muodostavat esimerkiksi korkean reunan kadulla sijaitsevan postirakennuksen ja Sturenkadun välille.

3.10 Kolmas linja

Kolmannen linjan katupengermät mahdollistavat sisäänkäynnin kadun vanhoihin kivitaloihin, jotka on perustettu katutasoon nähden joitain metrejä korkeammalle. Ratkaisu on helpottanut suoralinjaisen ruutukaavan toteuttamista kallioiseen maastoon. Muurit ovat siitä jännittäviä, että ne jakavat kadun ikään kuin kahteen osaan.

3.11 Muut kivimuurit

Helsingin itäisestä kantakaupungissa on myös vanhoja yksittäisiä luonnonkivimuureja, jotka jäävät helposti huomaamatta jopa ympäristöä tarkastelevalla kulkijalle. Tällaisia ovat (valokuvien esitysjärjestyksessä) Kaikukadun “alta” paljastuva muuri, Tauno Palon puiston yläpuolella kulkevan Alppikadun tukimuuri, Alppilan lukion viereisten kallioiden yhteyteen rakennettu muuri, Alppilan lukion viereisten kallioiden yhteyteen rakennettu muuri, sekä Hauhonpuiston kivipengerrys Vallilassa.

Seuraavalla aukeamalla näkyvissä Alppilan lukion ja Alppikadun esimerkeissä merkille pantavaa on muurien läheisyys kuvissa näkyviin kalliopaljastumiin.

4

Kivimuurit osana Helsingin itäisen kantakaupungin tilallista identiteettiä ja paikan henkeä

Yleisesti ottaen kaupunkiympäristön suunnittelussa pyritään luomaan esteettisesti miellyttäviä tiloja erilaisten reunaehtojen puitteissa. Tavoite esiintyy jopa hyvin konkreettisella tasolla yhteiskunnassamme: maankäyttö- ja rakennuslain alueiden käytön suunnittelun tavoitteissa mainitaan ”rakennetun ympäristön kauneuden vaaliminen” (MRL 1999, 5 §). Tehtävä ei kuitenkaan ole koskaan yksiselitteinen, sillä ympäristöestetiikassa on laajalti yhteinen näkemys siitä, että paikan esteettisyys on kokemuksellinen käsite (esim. Berleant 1995). Maisema-arkkitehtuurin suunnittelua ohjeistavassa kirjallisuudessa muureja ja muita kiinteitä ulkotilaa rajaavia tekijöitä onkin pidetty erityisen tärkeinä sen kannalta, millaisena ulkotila *koetaan*: avoimena, sulkeutuneena, suojaisana, houkuttelevana, kulkua ohjaavana tai epämääräisenä (esim. Loidl & Bernard 2003).

Arkkitehtuurin teoriassa ympäristön kokemisesta ja sen tutkimuksesta eli fenomenologiasta puhuttaessa on viitattu usein vanhaan roomalaiseen käsitteeseen *genius loci*, jonka voi suomentaa paikan hengeksi. Käsitteen nyky-aikaisen käytön popularisoi norjalainen arkkitehti Christian Norberg-Schulz (1980) teokseen *Genius Loci: Towards a Phenomenology of Architecture*. Teoksessa hän puhuu ympä-

ristöjen *paikallisuudesta*, joka hänen mukaansa rakennetuissa ympäristöissä voi koostua arkkitehtuurin ohella muun muassa maastosta, ilmastosta, luonnonvalosta, kulttuurista ja materiaaleista. Siis tekijöistä, joista osa on herkemmin sidoksissa tiettyyn ajankohtaan tai vuodenaikaan, ja osa taas kytköksissä paikan aineellisiin, ikään kuin konkreettisiin tai pysyvämpiin ominaisuuksiin. Norberg-Schulzin käyttämänä jälkimmäisten on nähty kuitenkin olevan käsitteessä ikään kuin etusijalla (Jivén & Larkham 2003). Estetiikan tutkija Anne-Mari Forssin (2007, s. 110) mukaan Norberg-Schulz määrittelee paikan hengen ensisijaisesti konkreettisten elementtien, kuten puiden tai rakennusten, kolmiulotteisena järjestyksenä. Nämä yhdessä luovat rytmin, joka riippuu niiden mittakaavasta ja keskinäisestä läheisyydestä.

Maisematutkimuksessa paikoille ominaisia piirteitä käsiteltäessä viitataan usein myös paikan *identiteettiin*. Kirjallisuuden perusteella maisematutkijat Stobbelaar ja Pedrolin (2011) ovat jakaneet käsitteen *tilallisiin* (spatial) sekä *eksistentiaalisiin* (existential) muotoihin: tilallisen identiteetin tarkastelu kohdistuu paikan fyysisiin ominaisuuksiin, kun taas eksistentiaalinen tarkastelu pohtii paikkaan liittyviä kulttuurisia tai sosiaalisia merkityksiä. Norberg-Schulzin paikan hengen tarkastelu muistuttaa siis enemmän paikan tilallisen identiteetin tarkastelua, jossa kivimuurit voidaan nähdä ensisijaisesti paikan ja tilan fyysisenä elementtinä.

Norberg-Schulzin teoksen ilmestymisen jälkeen paikan hengen käsitettä on käytetty suunnittelualoilla laajasti arvioitaessa jonkin rakennetun ympäristön laatua. Yhdysvaltalainen maisematutkija J. B. Jackson kirjoittaa teoksessaan *A Sense of Time, a Sense of Place*, että paikan hengen (etenkin käännettynä englantiin sanoilla *sense of place* tai *spirit of place*) merkitys on yleisessä käytössä alkanut tarkoittaa paikan tunnelmaa (*atmosphere*) (Jackson 1994, s. 157-158). Tunnelman ja paikan hengen terminologista samaistamista toisiinsa on pidetty osin paikan hengen käsitteen pinnallisen ja yksinkertaistavan tulkinnan seurauksena (Jivén & Larkham 2003). Forss (2007, s. 125) on kuitenkin ansiokkaasti avannut tunnelman ja paikan hengen välisiä eroja:

Ensinnäkin tunnelma on *genius locia* häilyvämpi; se pystyy muuttumaan silmänräpäyksessä toisin kuin *genius loci*, joka voidaan ymmärtää paikan identiteettinä, joka käsitteenä pitää sisällään ajatuksen tietynlaisesta pysyvyydestä.

Juuri pysyvyyden kannalta kivimuurien tilallisen merkityksen pohtiminen on otollisempaa paikan hengen, kuin vain tunnelman kautta. Helsingin itäisen kantakaupungissa kivimuurit ovat osa staattisista staattisista ajallisista kerrostumista koostuvaa rakennettua ympäristöä. Forss (2007, s. 125) jatkaa käsitteiden eroista seuraavasti:

Ratkaisevin ero tunnelman ja *genius locin* välillä on kuitenkin sen, että siinä missä tunnelma on koettua tilaa, *genius loci* on koettua paikkaa. ... Paikan kokonaiskokemus on kaikkien paikan elementtien eli aistein havaittavien ominaisuuksien, ajallisen syvyyden, historiallisen ulottuvuuden, kollektiivisen muistin, tunnelman ja mielikuvien tunnustamista ja kokemista.

Samalla Forss ikään kuin kääntää *genius locin* paikan *kokonaiskokemukseksi*. Näin hän sisällyttää käsitteeseen myös sosiaalisia ulottuvuuksia, jotka voidaan liittää tässä tutkielmassa aiemmin mainittuun paikan eksistentiaaliseen identiteettiin tilallisen identiteetin sijaan. Forssin sanoin Norberg-Schulzia voikin kritisoida siitä, että ”hän keskittyy ainoastaan paikan fyysisiin, rakenne-tun ympäristön tapauksessa erityisesti arkkitehoniisiin elementteihin”. Mutta kuten todettu, kivimuurien ja muiden fyysisten elementtien kannalta paikan eksistentiaalisen identiteetin tekijöitä voi pitää toissijaisina.

Puhuessaan paikan konkreettisista elementeistä Norberg-Schulz kuitenkin korostaa muutakin, kuin niiden tilallisia ominaisuuksia: hänen mukaansa erilaisten rakenteiden kautta voi välittyä ajallisia ja historiallisia ulottuvuuksia, jotka vahvistavat paikan henkeä. Myös Forss (2007, s. 191-195) nostaa juuri ajalliset kerrostumat merkittäviksi paikan esteettisen kiinnostavuuden (ja siten myös *genius locin*) kannalta. Kuten tämän tutkielman historia-

katsauksestatulee esille, historialliset ulottuvuudet ovat Helsingin itäisen kantakaupungin kivimuurien kohdalla merkittäviä. Ne ovat vanhoja ja siten paikan historiasta muistuttavia elementtejä. Eri aikakausien rakennusten ohella ne auttavat kokemaan alueen ajallista monimuotoisuutta.

Vaikutus korostuu, kun muurien ympärillä olevat rakennukset korvataan uusilla. Esimerkkinä tästä on Hermanninrinteen uuden asuinalueen keskelle jäänyt korkea kivimuri. Se ponnahtaa esille nykyaikaisten kerrostalojen miljöössä juuri siksi, että se viestii alueen ajallisista kerrostumista: siitä, että paikalla on voinut olla täysin muita käyttötarkoituksia ja merkityksiä kauan ennen nykyisen asuinalueen rakentamista. Ottamatta sinänsä alueen arkkitehtuurin laatuun kantaa, voidaan kysyä, tuoko paikan suuri luonnonkivimuri lähestulkoon yksinään paikan hengen tuntua, kun ilman muuria aluetta luonnehtisi pääosin 2010-luvun suomalainen kerrostaloarkkitehtuuri.

Paikan hengen vastakohtana Norberg-Schulz näkee tietynlaisen paikallisen hengettomyyden, jonka hän yhdistää juuri teollisiin menetelmin toteutettuun nykyrakentamiseen. Norberg-Schulzin näkemys muistuttaa paikattomuudesta (*placelessness*) kirjoitettua teoriaa, jolla niin ikään viitataan nykyaikaisen rakennetun ympäristön taipumusta olla kansainvälisesti niin yhtenäistä, että paikan yhteys maantieteeseensä katoaa (esim. Relph 1976; Shim & Santos 2014).

”Nykyrakentamisella” Norberg-Schulz viittaa teoksessaan 1970-luvulle tyypilliseen modernistiseen suunnitteluun, josta kaikki vanha ja sen jäljet on pyritty poistamaan tai piilottamaan (Norberg-Schulz 1980, s. 5-6, 189). Kun urbaanissa ympäristöstä näitä merkkejä ei ole täysin poistettu, paikan henki välittyy hänen mukaansa vahvemmin kuin kaupunkimiljöössä, jossa näkyvät materiaalit eivät juuri kerro paikallisesta maantieteestä. Tässä mielessä Hermanninmäen uusi asuinalue on toteutettu ansiokkaasti: ajallisten kerrostumien arvo asuinalueen kokemisen kannalta on tiedostettu, ja muurin ohella muitakin historiallisia jälkiä on säästetty ja jätetty hyvin näkyville.

Voidaan myös pohtia, miten pelkästään Helsingin itäisen kantakaupungin luonnonkivimuurien materiaali vaikuttaa niiden merkitykseen paikan hengen kannalta. Esimerkiksi niin sanotun kansanarkkitehtuurin suhdetta paikkaansa on pidetty vahvana juuri paikallisten materiaalin käytön ansiosta (Forss 2007, s. 144). Kivimuurit ovat niin ikään esimerkki rakennelmista, joiden ominaisuuksiin liittyy vahvasti paikallinen materiaali eli graniitti. Tästä näkökulmasta Helsingin kantakaupungin kivimuurit vahvistavat paikan henkeä rakennetussa ympäristössään. Ne ovat maantieteeseen sidonnaisia, sillä kivi on graniittia, joka on todennäköisesti paikallisesta tai ainakin läheltä olevasta kallioperästä hakattua. Tämän vuoksi sen voi nähdä olevan kosketuksissa paikalliseen maantieteeseen ja luontoon.

Jos muurit olisivat sen sijaan vaikkapa betonia, tuntuisivat ne varmasti erilaisilta. Kenties ehkä juuri siksi, että betoni ei materiaalina viesti paikallisesta maantieteestä mitään, ja on sen sijaan yleensä tehtaalta tuotua. Tästä näkökulmasta olisikin kiinnostavaa vertailla kaupunkilaisten käyttäytymistä tai ympäristön kokemista eri materiaaleilla rakennettujen muurien läheisyydessä.

Paikan kokemiseen vaikuttavia tekijöitä on tarkasteltu myös asukas- tai kaupunkilaislähtöisellä tutkimuksella, joka nojaa siihen, miten paikan säännölliset käyttäjät kokevat sen. Paikan käyttäjien kokemusten näkökulmasta tämän tutkielman kannalta huomattavaa on itäisen kantakaupungin suosio ja arvostus kaupunkiympäristönä asukkaiden keskuudessa. Sen osoittaa muun muassa alueen ja erityisesti Torkkelinmäen runsas esiintyminen *Helsingin helmet* -karttakyselyn vastausaineistossa: kyselyssä helsinkiläisiä pyydettiin osoittamaan kartalle paikkoja, jotka he kokivat toiminnalliseksi, viihtyisiksi ja yhdessäoloon kannustaviksi. Esimerkiksi Karhupuiston ja Torkkelinmäen alueilla, joilla muurirakennelmia on paljon, moni kyselyyn vastannut perusteli kohdevalintaansa vastausvaihtoehdoilla ”ympäristö on hyvin suunniteltu” ja ”historia on läsnä”. (Lahtinen 2017.). Etenkin jälkimmäinen on tämän tutkielman kannalta kiinnostava: se tukee näkemystä, että paikan henkeä vahvistavat ajalliset kerrostumat lisäävät myös paikan miellyttävyyttä kokijan näkökulmasta. *Helsingin helmet* -kyselyn tulokset eivät toki tietenkään

tarkoita, että itäinen kantakaupunki koetaan toiminnalliseksi, viihtyisäksi ja yhdessäoloon kannustavaksi juuri kivimuurien vuoksi. Tästä herääkin kysymys, voisivatko mahdolliset tarkentavat kyselyt olla kiinnostavia: esimerkiksi muurien ja muiden ympäristön tekijöiden roolista osana positiivisten ympäristökokeusten syntyä.

Helsingin katukuvassa esiintyviä muurirakennelmia voisi tarkastella myös sen kautta, miten ne vaikuttavat asukkaiden ”mentaalkarttaan” kaupunkiympäristöstä. Kevin Lynch (1960) kirjoittaa klassikkokirjassaan *The Image of the City*, että jokainen kaupungin asukas luo omasta elinympäristöstään mentaalikartan, jonka muovautumiseen vaikuttavat erityisesti omat kokemukset. Hänen mukaansa ihmisen elinympäristö ja siten myös kaupunkiympäristö koostuu poluista, reunoista, alueista, solmukohdista ja maamerkeistä (*paths, edges, districts, nodes, landmarks*). Nämä tilalliset elementit määrittävät Lynchin mukaan sen, mitä hän kutsuu ympäristön kuviteltavuudeksi tai mielikuvarikkaudeksi (*imageability*). (Lynch 1960.) Mikäli Lynchin analyysikeinoja sovellettaisiin esimerkiksi Kalliossa, voisi muurirakennelmien arvella olevan isossa roolissa. Lynchin tilallisista elementeistä ne edustavat selkeimmin reunoja, mutta toisaalta ne rajaavat polkuja, voivat olla tietyille alueille (kuten Torkkelinmäelle) ominaisia ja näkyvimmillään jopa maamerkkejä.

5 | Yhteenveto

Tutkielman tavoitteena oli tarkastella, millainen historiallinen ja katukuvallinen merkitys 1900-luvun alussa rakennetuilla luonnonkivimuureilla on Helsingin itäisessä kantakaupungissa. Historiallista merkitystä käsiteltiin selvittämällä muurien tarkoitusperää ja alueellisen runsauden syitä, joihin pureuduttiin historiakatsauksessa. Katukuvallista merkitystä pohdittiin paikan kokemisen näkökulmasta, hyödyntäen erityisesti paikan hengen (*genius loci*) käsitettä ja teoriaa. Osana tutkielmaa oli myös tutkimusalueen katukuvassa esiintyvien kivimuurien dokumentointi valokuvin.

Käsittelyn paikallishistorian ja teorian pohjalta Helsingin itäisen kantakaupungin katukuvassa esiintyviä kivimuureja voi pitää alueen havaittavaa ainutlaatuisuutta korostavina tekijöinä. Tätä selittävät muurien eri ominaisuudet, joita voi pitää paikan henkeä vahvistavina. Ensinnäkin muurit voidaan nähdä ikään kuin historiallisina dokumentteina: ne kertovat itsessään paljon Helsingin kaupunkisuunnittelun ja rakentumisen historiasta, sekä teknisellä tasolla esiteollisesta maisemarakentamisesta. Ne ovat ajallisia kerrostumia kaupunginosien historiassa, ja edustavat paikoin alueen vanhimpia kerrostumia rakennetun ympäristön osalta. Lisäksi muurit ovat merkki 1900-luvun alun asema-kaavaihanteiden kehittymisestä, jolloin ruutu-

kaavoitus vaihtui vähitellen maastonmuotoja ja vaihtelevia tilasarjoja korostavaksi, ”sittelläiseksi” kaavoitukseksi. Toiseksi kivimuureja määrittää niiden materiaali eli graniitti, joka kaupunkimiljöössä esiintyessään viestii alueen maaperästä ja geologiasta. Maantieteen kannalta muurit korostavat myös kumpuilevaa kallioista topografiaa, jollaiselle Helsinki on rakennettu. Kolmanneksi muurit vaihtelevat katu ympäristön tilallisuutta ja kaupunkiympäristön hahmottamista helpottavina alueellisina reunoina. Täten muurit vahvistavat alueen paikallista erottuvuutta ja mielikuvarikkuutta. Muurit ovat yksi syy sille, miksi Helsingin itäistä kantakaupunkia ei voi luonnehtia monotoniseksi tai liittää sen aiheuttamaan paikattomuuteen.

Tutkielman rajoitteita ovat ensinnäkin muurien rakentamiseen liittyvän historiakatsauksen suppeus. Helsingin kantakaupungin kivimuurien suhteellisen heikosti dokumentoitua historiaa olisi syytä valaista jatkossa. Toinen tutkielman rajoite on asukaslähtöisen tarkastelun puute muurien kaupunkikuvallisen kokemisen kannalta. Tutkielman pohjalta voisi jatkossa toteuttaa esimerkiksi asukaskyselyn, joka tarkentaisi, kuinka muurit vaikuttavat katutilojen ja ympäristön koettuun viihtyisyyteen, jännittävyteen, tunnistettavuuteen, merkityksellisyyteen tai muuhun. Vastaavanlainen kysely samalla ikään kuin koettelisi tämän tutkielman teorian pätevyyttä ja sovellettavuutta asukaslähtöiseen suunnitteluun.

Lähteet

- Berleant A. 1995. Mitä on ympäristöestetiikka?. Teoksessa: A. Haapala, M. Honkanen ja V. Rantala (toim.). *Ympäristö, arkkitehtuuri, estetiikka*. Helsinki: Yliopistopaino, s. 66-85.
- Egoz, S. 2012. Landscape and Identity: Beyond a Geography of One Place. Teoksessa: *The Routledge Companion to Landscape Studies*. Lontoo: Routledge.
- Forss, A.-M. 2007. *Paikan estetiikka – Eletyn ja koetun historian fenomenologiaa*. Helsinki: Yliopistopaino.
- Häyrynen, M. 1994. *Maisemapuistosta reformipuistoon. Helsingin kaupunkipuistot ja puistopolitiikka 1880-luvulta 1930-luvulle*. Helsinki: Helsinki-seura.
- Ilonen, J. 1996. *Toinen Helsinki – Kortteleiden kääntöpuolen arkkitehtuuri*. Helsinki: Rakennustieto.
- Jackson, J. B. 1994. *A Sense of Place, a Sense of Time*. New Haven, CT: Yale University Press.
- Jivén, C. & Larkham, P. J. 2003. Sense of Place, Authenticity and Character: A Commentary. *Journal of Urban Design*, 8(1), s. 67-81.
- Lahtinen, J. 2017. *Helsingin helmet – missä sijaitsevat Helsingin urbaanit ilot?*. Helsingin kaupunki. Kaupunkiympäristön aineistoja 2017:3. Saatavilla: <https://www.hel.fi/static/liitteet/kaupunkiymparisto/julkaisut/aineistot/aineistoja-03-17.pdf>.
- Laitinen, J & Saarinen, J. 2017. *Helsingin itäinen kantakaupunki kerää vaurautta, ero lähiöihin kasvaa*. Helsingin Sanomat (verkko). Saatavilla: <https://www.hs.fi/kaupunki/art-2000005028825.html>.
- Livady. 2012. *Pasilan konepajan rakennushistorian selvitys ja inventointi. Konepaja-alue ja sen suhde ympäröiviin kaupunginosiin*. Saatavilla: https://livady.fi/wp-content/uploads/Konepaja_Alue-ja-kaupunkirakenne.pdf.
- Loidl, H. & Bernard, S. 2003. *Open(ing) Spaces*. Basel: Birkhäuser.
- Lynch, K. 1960. *The Image of the City*. Cambridge: The M.I.T. Press.

- MRL, 1999. Maankäyttö- ja rakennuslaki 132/1999. Oikeusministeriö.
- Mustonen, P. 2010. *Kaupungin sielua etsimässä – Kertomus Helsingin kaupunkisuunnittelusta Bertel Jungista nykyaikaan*. Helsinki: Helsingin kaupunkisuunnitteluvirasto.
- Mäkelä, M. 2022. *Saneerauksen ihanteet ja todellisuus 1933–1986*. Väitöskirja. Helsingin yliopisto, Humanistinen tiedekunta.
- Norberg-Schulz, C. 1980. *Genius loci: Towards a Phenomenology of Architecture*. New York, NY: Rizzoli.
- Relph, E. 1976. *Place and Placelessness*. Lontoo: Pion Limited.
- Salastie, R. ym. 2014. *Kaupungin muutos ja Kulttuuriympäristöt*. Helsingin kaupunkisuunnitteluviraston yleissuunnitteluosaston selvityksiä 2014 :17.
- Sitte, C. 2001. *Kaupunkirakentamisen taide*. Hämeenlinna: Karisto Kirjapaino.
- Stobbelaar, J. D. & Pedroli, B. 2011. Perspectives on Landscape Identity: A Conceptual Challenge. *Landscape Research*, 36(3), s. 321-339.
- Tveit, M. Ode, Å. & Fry, M. 2006. Key Concepts in a Framework for Analysing Visual Landscape Character. *Landscape Research*, 31(3), s. 229-255.
- Varmavuori, M. 2020. *Torkkelinmäen kivimuurit ovat alkeellisissa oloissa tehty ”uskomaton taidonnäyte” – Niiden salaperäisistä tekijöistä ei kuitenkaan tiedetä mitään*. Helsingin Sanomat (verkko). Saatavilla: <https://www.hs.fi/kaupunki/helsinki/art-2000006637182.html>.
- Vesikansa, K. 2012. Hermannin asuinkortteli. *Arkkitehti*, 4/2012, s. 53-57.
- Waris, H. 2016. *Työläisyhteiskunnan syntyminen Helsingin Pitkänsillan pohjoispuolelle*. Uudelleenpainatus vuosien 1932 ja 1934 kirjoista. Helsinki: Into Kustannus.

Kuvalähteet

Etu- ja takakannen kuvat sekä kaikki 3. luvun kuvat: Tekijän.

- Kuva 1: Kartta, 1776. Ruotsin sota-arkisto. Viitattu: Helsingin Sanomat (verkko). 9.11.2021. Saatavilla: <https://www.hs.fi/kaupunki/helsinki/art-2000008329434.html>.
- Kuva 2: Kartta. Helsingin pohjoiset alueet. 1895-1896. Helsingin kaupunginmuseo. Saatavilla: <https://hkm.finna.fi/Record/hkm.ED29A4A5-B36F-4935-A561-8DCD2D1B5321?sid=2967881304&imgid=1>.
- Kuva 3: Kartta. Plan af Helsingfors jemte omgifningar. 1876. Helsingin kaupunginmuseo. Saatavilla: <https://hkm.finna.fi/Record/hkm.F9BEC597-C475-4AC3-A61A-C9A5C338E2D2?sid=2975245932&imgid=1>
- Kuva 4: Signe Brander. Panoraama Kallion kirkon tornista länteen. 1912. Helsingin kaupunginmuseo. Saatavilla: <https://hkm.finna.fi/Record/hkm.B4D271B6-FAD4-4398-B5BF-63A62B9F0FE1?sid=2974260537>.
- Kuva 5: Signe Brander. Vasemmalla Kaiku 4. 1911. Helsingin kaupunginmuseo. Saatavilla: <https://hkm.finna.fi/Record/hkm.341929A8-AB75-4E54-Bo2A-C822EA53E0B2?sid=2975241363>
- Kuva 6: Signe Brander. Vasemmalla Kaarlenkatu. 1911. Helsingin kaupunginmuseo. Saatavilla: <https://hkm.finna.fi/Record/hkm.A14FE4D9-8C79-4CE6-AB1F-BE825A0D3396?sid=2974260537>.
- Kuva 7: Asemakaava, 1901. Viitattu: Livady. 2012. Pasilan konepajan rakennushistorian selvitys ja inventointi. Konepaja-alue ja sen suhde ympäröiviin kaupunginosiin. Saatavilla: https://livady.fi/wp-content/uploads/Konepaja_Alue-ja-kaupunkirakenne.pdf.
- Kuva 8: Tuntematon. Sturenkadun silta. Helsingin kaupunginmuseo. Saatavilla: <https://hkm.finna.fi/Record/hkm.9BDED49A-3923-4823-9AB6-3DFB94FA5D9D?sid=2967866952&imgid=1>.
- Kuva 9: Signe Brander. Panoraama Kallion kirkon tornista koilliseen. 1912. Helsingin kaupunginmuseo. Saatavilla: <https://hkm.finna.fi/Record/hkm.2AB14C38-88E5-44E0-8D61-6BF8465F17D5?sid=2974260537>
- Kuva 10: Signe Brander. Kadunrakentamista. Helsingin kaupunginmuseo. 1913. Saatavilla: <https://hkm.finna.fi/Record/hkm.DEB7293B-14F7-4FEB-B53D-3631E6901A1B?sid=2967812178&imgid=1>.
- Kuva 11: Eric Sundström. Agricolankatu 1-3. 1929. Helsingin kaupunginmuseo. Saatavilla: <https://hkm.finna.fi/Record/hkm.A749385A-8F12-4AE0-8B22-D3DB1338D0F7?sid=2967874791&imgid=1>.

PLANE
KUNST

PÄÄLÄINTE
PARKKINAMEN